

Vydáno s přílohou Česká literární akademie
a Národní akademie věd ČR

NAŠE POSTMODERNÍ MODERNA

Wolfgang Welsch

Obsah

1. Kapitola
Postmoderní
Genealogie výrazu, rozumu

2. Kapitola
Nové - kritika - křesťanství

III. kapitola
Praktická filosofie a postmoderní pojetí

1. Úvodní slovo
2. Úvodní slovo
3. Úvodní slovo
4. Úvodní slovo

ZVON
ČESKÉ KATOLICKÉ NAKLADATELSTVÍ
PRAHA 1994

Vydáno s přispěním České křesťanské akademie
a Nadace Konráda Adenauera

ÚK PdF MU Brno	
Lokace <i>ÚK-STUDOVNA</i>	
Př. č. <i>R 1590</i>	Sign. <i>104 WELS</i>

př. č. R 1590 / studovna

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity
603 00 BRNO, Poříčí 9

~~PEDAFAG. FAKULTA BRNO~~
~~Císlo inventáře ÚK <i>149/95</i>~~
~~Katedra <i>D</i>~~

© VCH Verlagsgesellschaft mbH, Weinheim, ³/1991
© Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, spol. s r. o.,
Praha 1994
Translation © Ivan Ozarčuk a Miroslav Petříček jr., 1993

ISBN 80-7113-104-0

Obsah

Úvod

1. Vymezení	9
2. Základní teze.....	12
3. Přehled	16

I. kapitola

„Postmoderna“

Genealogie výrazu, rozsah termínu, smysl pojmu

1. Kontroverze, kuriozity, klíše	19
2. Genealogie výrazu „postmoderna“	22
3. Zformování pojmu postmoderny v severoamerické literární diskusi	24
4. Postmoderna versus posthistoire	27
5. Přenesení pojmu na architekturu	28
6. Postmoderní tendence v malířství a sochařství	32
7. Sociologie: postindustriální a postmoderní společnost	35
8. Postmoderna filozoficky: Jean-François Lyotard	39
9. Jiné pozice ve spektru filozofických postmodernismů	45
10. Shrnutí a doplňky	46

II. kapitola

Novověk - moderna - postmoderna

1. Novověk - novověká moderna - moderna 20. století - postmoderna	51
---	----

III. kapitola

Přehled filozofických postmoderních pozic

1. Gianni Vattimo čili Postmoderní překonání moderny	56
2. Michel Foucault čili Zlomý vědění	59
3. Gilles Deleuze čili Diference a rhizom	61
4. Jacques Derrida čili Diference a diseminace	62
5. Jean Baudrillard čili Indiference a hypertelie - posthistoire místo postmoderny	67

6. Kritický rozměr postmoderny (Rorty, Benhabibová, Huyssen, Foster, Jameson).....	71
7. Habermas a Wellmer čili Moderna - nakonec postmoderní projekt?	75
8. Ještě jednou Habermas čili Náhle je tu přehled	77
9. Robert Spaemann čili Esencialistický postmodernismus premoderní inspirace.....	80

IV. kapitola

Lyotardův programový spis

čili

Filozofická perspektiva postmoderny

1. Běžný syndrom výtek	83
2. Rozpad celku	86
3. Hegel a některé důsledky	87
4. Melancholie celku a zájem na mnohosti	89
5. Dějinná a filozofická legitimace	92
6. Utopie - jinak.....	96

V. kapitola

Moderna 20. století a postmoderna

čili

Od senzace k samozřejmosti

1. Postmoderna a vědecká moderna	99
2. Postmoderna a společenská moderna.....	102
3. Postmoderna a umělecká moderna.....	105
4. Konvergence v teorii čili Moderní kontury postmoderny	107
5. Námitky proti postmoderně falšují modernu	110
6. Postmoderna jako exoterická, všední forma kdysi esoterické moderny.....	112

VI. kapitola

Rozmanitost typů racionality - Jednota rozumu

Modely tradice

1. Aristotelés čili Samozřejmost rozmanitosti.....	117
2. Pascal čili Dramatika a rozpor rozdílnosti	124
3. Kant čili Přechody bez mostů.....	130

VII. kapitola

Transverzální rozum

1. Ke konceptu	135
----------------------	-----

2. Materiální přechody: Implicitně a explicitně.....	137
3. Rozum: Schopnost a uskutečňování takových přechodů.....	144
4. Další strukturní znaky transversálního rozumu.....	148
5. Vztah k Lyotardově koncepci	151
6. Transverzální rozum a spor mezi zastánci moderny a postmoderny	154
7. Transverzální rozum a postmoderní životní forma	156

VIII. kapitola

Perspektivy postmoderny

1. Za hranice výrazu „postmoderna“	161
2. Pluralita - intenzivně a extenzivně.....	162
3. Praxe plurality.....	163
4. Iritace, tvorba hybridů.....	165
5. Filozofie: Racionalita a moudrost	167
6. Paradigma pluralita	169

Poznámky	171
----------------	-----

Jmenný rejstřík	197
-----------------------	-----

Úvod

Je čas promluvit o postmoderně jiným způsobem. Dnes se můžeme věnovat rozumnému jádru tématu. Pojem je v oběhu dost dlouho, dost dlouho se píše o obrysech a o cárech mlhy, které to všechno zahalují. Konfrontace mezi příznivci a odpůrci postmoderny se stala rituálem. V samotném táboře stoupenců postmoderny můžeme stále lépe rozeznat rozdíl mezi ohněm a struskou, dochází zde k diferenciaci. Nejenže mnohé kritiky byly prohlédnuty jako fantasmagorie, ukázala se i zvrácenost jistých postmodernismů. Čas přinesl vyjasnění. Claritas filia temporis. Je třeba rozvíjet rozumný obsah toho, co bylo označeno jako „postmoderní“.

1. Vymezení

Výraz „postmoderna“ často vzbuzoval pohoršení - a právem. Zdá se, že vyjadřuje nárok epochy, ale tím na sebe bere příliš mnoho. Navíc obsahy, které zastupuje, nejsou nikterak mimo modernu. Termín je z větší části zavádějící a je oprávněný jen ve velmi úzkém smyslu, který je ještě třeba upřesnit. Právě proto nesmíme bez dalšího ztotožnit věc se slovem a s možnou rezignací na termín pokládat za vyřízenou již celou problematiku. I zde je třeba rozlišovat software a hardware. Ať je termín jakkoli pochybný, věc sama je důležitá a má dlouhý život - retrospektivně i perspektivně. Tak i v samotném táboře stoupenců postmoderny je několik představitelů, kteří na tento výraz reagují kroucením hlavy - nikoli však proto, že jsou kritiky, nýbrž proto, že jsou uvažujícími zástupci tohoto směru.¹ Toto spojení skepse vůči termínu „postmoderna“ s posílením postmoderní koncepce je charakteristické pro relevantní část diskuse. A tedy i ten, kdo se to-
muto výrazu vysmívá, může v této knize najít něco úplně příbuzného.

Jenže zde se nekritizuje ze suverénní pozice, z pozice toho, kdo ví všechno lépe, dokonce ani ne výsměšně, nýbrž kritika vyplývá z reflexe na obsahy samotné postmodernity. Jen ve světle této reflexe může být výraz „postmoderna“ kritizován smysluplně, legitimně, a ne reakčně. Musíme usilovat o obsah a věc - a právě to má být úkolem následujícího zkoumání.

Především se vnučuje další rozlišení - mezi bezbřehým a precizním postmodernismem. Bezbřehý postmodernismus je na postupu. Jeho odrůdy sahají od vědeckých univerzálních směsí v lacanovsko-derri-dovské omáčce až k nahaným scénářům elegantní kulturní módy.² Zdá se, že krédem tohoto bezbřehého postmodernismu je, že všechno, co nedostačuje standardům racionality, nebo co reprodukuje známé věci eventuálně překrouceně, musí být, aby to bylo dobré, dokonce zdařilé, jen řádně promícháno v coctail a smícháno s hojnými exotickými přísadami. Kříží se libido a ekonomie, digitalita a kynismus, nezapomíná se na esoteriku a simulaci a přidá se k tomu něco New Age a apokalypsy - a postmoderní hit je již hotov. Takový postmodernismus libovůle, všehochuti a odlišením za každou (vlastně za žádnou) cenu se v současnosti těší velké oblibě a je značně rozšířen.

Zvláště pozoruhodné je, že paradoxně je tomu stejně i s jeho kritikou. Neboť se vytvořila podivná slitina tohoto postmodernismu s jeho kritickou opozicí. A je to právě tato aliance, která tento postmodernismus přivedla k moci a upevnila. Nejenže se kritika obrací skoro výlučně k tomuto postmodernismu, a tím ho mylně obdařuje zdáním jedinečnosti, ale, což je horší: ve své verbální polemice se kompetentně zcela připodobňuje jeho gestům. Zkušeně si stěžuje, že tento postmodernismus šíří jen libovůli, jen nálady, že jen zamlžuje významy - ale v tomto rituálu nadávek bezděčně nedělá již nic jiného. Neposkytuje žádnou analýzu, žádné pojmy, žádné koncepty - ani odpovídá, o nichž přímo tvrdí, že nejsou, ani vlastní, které pokládá za natolik samozřejmé a obecně uznané, že je nemusí vyložit, ale jen naznačit, ani vystavit diskusi, ale jen předpokládat jako dogmata. Taková kritika se spokojuje starými ujištěními, nadčasovými apely a módními zaklínadly. V této samolibosti zbavené pojmů a v laxní náhradě analýzy a argumentace averzí a asociací se tato kritika sama stává agentem libovůle a panující náladovosti, o níž předstírá, že ji odhalila na postmoderně. Je to právě komplementarita takové kritiky a bezbřehého postmodernismu, která z něho udělala cosi kulatého, hru dvou stran podle týchž pravidel. Denunciace se simuluje. Tím, že ruší rozdíl

mezi souhlasem a kritikou, dokonává rozptylující pohyb a v širokém záběru uplatňuje bezbřehý postmodernismus.

Tato fejetonistická postmoderna - protože tento bezbřehý postmodernismus se šíří převážně ve fejetonistických žánrech - nadto působí tak, že zakrývá pravý a lepší postmodernismus - postmodernismus přesnosti. Kdo se zabývá jen náladami, sugeruje, že neexistují žádné koncepty; kdo se s chutí utápí v kritice libovůle, nemá zájem ukazovat ani nové závaznosti; kdo stále prolévá krokodýlí slzy dojetí, kalí každý jasný pohled. Fakticky existují oba postmodernismy, jak bezbřehý postmodernismus, tak postmodernismus přesnosti. Kdo zná druhý, ví, jak je první chudý a nesnesitelný. Jeho nadvláda je dvojím způsobem ubohá: protože se skoro k ničemu nehodí a protože u pramene zakrývá každou jinou verzi a zbavuje ji důvěry. O běžném fejetonistickém postmodernismu, jemuž chybí pojmy, netřeba ani ztrácet slov. Stačí jej charakterizovat, aby jej bylo možno rozpoznat a aby se odhalil jeho neblahý ráz. Neměl by mít dále možnost samozřejmě ovládat terén mocí svého spojení se svou konformní pseudo-kritikou. Je naopak třeba vytvořit prostor přesnému postmodernismu. To je skutečný a účinný postmodernismus. Nepodléhá hlučnému potpourri a neřídí se hloupou libovůlí matoucí nezávazností, nýbrž zasazuje se za skutečnou pluralitu, zachovává a rozvíjí ji, poněvadž si bere k srdci příkaz rozlišovat. Místo aby zarovnával mnohost chaosem, stupňuje ji vyostřením. Místo aby ve svobodném víření otupoval rozdíly, prosazuje jejich rozpor. Místo naivní či cynické kompenzace provádí hlubokou a účinnou kritiku. Je načase, aby se v teorii i praxi prosadil tento jiný postmodernismus. K němu - k postmodernismu nikoli lunaparku, nýbrž reálné konfrontace, nikoli konzumní kultury, nýbrž skutečné rozmanitosti, nikoli fejetonů, nýbrž žitých světů - se hlásí toto zkoumání.

Tomuto postmodernismu zjevně nevyhovují negativní predikáty, které obvykle vytýkáme jako identifikační znaky toho, co je postmoderní, a proto se mu většina teoretiků raději vyhýbá, místo aby opustila vyježděné koleje a riskovala zproblematizování oblíbené rétoriky resentimentu. Tento postmodernismus není opravdu ani iracionální (neboť pokud by byl, bylo by třeba označit ho jako hyper-racionální), ani neholduje nějakému „anything goes“, nýbrž velmi přesně dbá na rozdíl mezi dobrým, pochybným a katastrofálním. Nepropaguje libovůli, nýbrž má smysl pro specifické a pojmenovává obecné závaznosti, a není obhájcem dezorientovanosti, nýbrž stoupencem přesných pravidel.

Tento jiný, skutečný postmodernismus není nějakým úzce vymezeným fenoménem. Neomezuje se například na americké poměry nebo na francouzské myšlení. Jeho záběr je širší a jeho dech delší. „Americké“ poměry jsou beztak poměry celého západního světa. A „francouzské“ myšlení se v žádném případě neomezuje na francouzskou jazykovou oblast. Takové není ani v současnosti, ani svým původem a dosahem. Již Pascal patří (dosud bez uznání) k jeho předkům, ale rozhodující význam mají právě tak ne-francouzští myslitelé jako Kant nebo Wittgenstein. A nejprominentnější filozof tohoto směru - Lyotard - vyznal, že Aristotelés je myslitel, který je mu nejbližší.³ To by mělo podnítit k zamyšlení ty, kteří vidí v postmodernismu jen krátkodechý módní fenomén. Postmoderna má hlubší kořeny a delší původ a pracuje na závažnějších problémech, než jsou problémy dne. „Americké poměry“ a „francouzské myšlení“ jen nejviditelněji reprezentují a artikulují tuto problematiku, ale otázky jdou mnohem dále. Proto také můžeme mít jistotu, že jednoho dne, když o „postmoderně“ již nebude nikdo hovořit, budou zachovány jako otázky rozhodující.

Nadto si vůbec musíme uvědomit, že postmoderna a postmodernismus nejsou v žádném případě vynálezem teoretiků umění, umělců a filozofů. Spíše se naše realita a svět našeho života staly „postmoderními“. V době letecké dopravy a telekomunikací se různorodé stalo tak blízkým, že všude naráží jedno na druhé a současnost současného se stala druhou přirozeností. Reálná je celková situace současnosti a vzájemného prolínání rozdílných konceptů a nároků. Postmoderní pluralismus se snaží odpovědět na její základní požadavky a problémy. Tuto situaci nevynalézá, nýbrž reflektuje ji. Nedívá se jinam, nýbrž snaží se postavit době a jejím výzvám.

2. Základní teze

1. Postmodernu zde chápeme jako stav radikální plurality, postmodernismus pak hájíme jako jeho uchopení. Charakteristické pro postmoderní pluralitu proti pluralitě dřívější je to, že nepředstavuje jen dílčí fenomén uvnitř celkového horizontu, nýbrž že se dotýká každého takového horizontu, popř. rámce či půdy. Proniká k mnohosti horizontů, působí rozdílnost situačních kontextů, určuje rozmanitost základů, na nichž se pohybujeme. Jde k substanci, protože jde ke ko-

řenům. Proto se zde postmoderní pluralita označuje jako „radikální pluralita“.

Takovou pluralitu bylo možné - tu a tam - konstatovat již dávno, již v moderně. Kde se však tak jako nyní stává obecným základním stavem, kde již neexistuje jen v abstraktních spekulacích a vybraných kroužcích, nýbrž kde začíná určovat skutečnost života v celé její šíři, tam se celá hra mění. Právě tak je tomu v postmoderně. Postmoderna je ona dějinná fáze, v níž se radikální pluralita jako základní stav společnosti stává uznanou realitou, a v níž se proto plurální vzory smyslu a jednání stávají neodbytnými, dokonce dominantními a závaznými. Tuto pluralizaci bychom zásadně podcenili, pokud bychom ji vykládali jako pouhý proces rozkladu jednoty. Neboť docela uvnitř běží o pozitivní vizi. Je neoddělitelná od skutečné demokracie.

2. Základní zkušeností postmoderny je nepřekročitelná oprávněnost nanejvýš rozdílných forem vědění, životních rozvrhů, vzorců jednání. Tyto konkrétní formy rozumu se vykazují svou vlastní činností jako smysluplné. Zvnějšku je lze snáze podcenit než rozpoznat. K jejich rozpoznání dochází na základě relativně prosté klíčové zkušenosti: že týž fakt se může jinému pohledu jevit úplně jinak a že tento jiný pohled není nikterak méně „osvětlený“ než pohled první - má jen jiné světlo. Přitom zakoušíme, že světlo je vždy vlastním světlem. Starý sluneční model - jedno slunce pro všechno a nadě vším - již neplatí, ukázal se jako nepřípadný. Pokud tuto zkušenost nepotlačíme, nýbrž necháme ji působit, ocitneme se v „postmoderně“. Pravda, spravedlnost, lidskost jsou napříště v množném čísle.

3. Prohibitivním důsledkem a druhou stranou tohoto zásadního pluralismu je jeho protitotalitní opce. Na základě své zkušenosti oprávněnosti rozdílného a na základě pochopení mechanismu, jímž se tato oprávněnost ignoruje, postmoderna ofenzivně vystupuje ve prospěch mnohosti a rozhodně se staví proti všem starým a novým nárokům na hegemonii. Zasazuje se o mnohost různorodých koncepcí, jazykových her a životních forem nikoli z nedbalosti a nikoli ve smyslu laciného relativismu, nýbrž z důvodů dějinné zkušenosti a z motivů svobody. Filozofický impetus postmoderny je současné hluboce morální. Postmoderna zastává názor, že každý výlučný nárok může pocházet jen z nelegitimního povyšování něčeho vpravdě partikulárního na domnělé absolutno. Proto se staví na stranu mnohého a obrací se proti jedinému, vystupuje proti monopolům a vyšetřuje přehmaty. Svůj hlas dává pluralitě - pluralitě způsobů života a forem

jednání, typů myšlení a sociálních koncepcí, systémů orientace a menšin. Potud se zjevně vyznačuje kritickým duchem. S bezmyšlenkovitým přitakáním statu quo nemá nic společného. Nezná ji ten, kdo v ní vidí jen fenomén „nadstavby“, nebo dokonce jen kompenzační strategie.

4. V různých oblastech, v nichž se mluví o postmoderně, se taková pluralita vykazuje jako sjednocující ohnisko všeho postmoderního. Toto tvrzení však není nikterak samozřejmé. Autoři, kteří jsou obeznámeni jen s jednotlivými oblastmi, neustále tvrdí, že postmodernita, kterou vykládají a kterou přirozeně stylizují jako postmodernitu ve vlastním smyslu, nemá nic společného s postmodernitou, jak ji vyjadřují jiné obory. To je správně jen potud, pokud vycházejí z omezeného vnímání vlastního oboru. Avšak shoda postmoderních fenoménů v literatuře, v architektuře a vůbec v umění, stejně jako ve společenských jevech od ekonomie až po politiku, a rovněž tak ve vědeckých teoriích a filozofických reflexích, je přímo nápadná. Díky této shodě je pak „postmoderna“ pojmem, a nejen heslem; a může se rozvíjet jako koncepce, a nejen pěstovat jako móda v myšlení.

5. Postmoderna rozhodně není to, co sugeruje její jméno a co jí podkládá nejběžnější neporozumění: trans-moderna a anti-moderna. Její základní obsah - pluralitu - propagovala již sama moderna 20. století, a to zejména její vůdčí instance jako věda a umění. V postmoderně je tento požadavek moderny naplněn v celé šíři skutečnosti. Proto není postmoderna svým obsahem nijak anti-moderní a svojí formou není prostě trans-moderní, nýbrž je třeba ji chápat jako exotickou formu naplnění kdysi esoterické moderny 20. století. Pročež můžeme také říci, že je vlastně radikálně moderní, a nikoli post-moderní. Anebo též, že patří k moderně jako její transformační forma. Právě to chce říci název „Naše postmoderní moderna“. „Moderna“ je substantivum. „Postmoderna“ označuje pouze formu toho, jak je dnes třeba modernu naplnit. Naše moderna je formovaná „postmoderně“. Žijeme ještě v moderně, avšak pouze potud, pokud uskutečňujeme cosi „postmoderního“.

Post-moderní v přísném smyslu je tato naše postmoderní moderna jen ve srovnání s jinou modernou, nikoli tedy ve srovnání s poslední a dále závaznou modernou 20. století, nýbrž s modernou v nejstarším a opravdu antikvovaném smyslu, s modernou ve smyslu novověku. Postmoderna se vzdala její základní posedlosti: jejích snů o jednotě, které sahají od konceptu mathesis universalis přes projekty filozofií

světových dějin až po globální rozvrhy sociálních utopií. Radikální postmoderní pluralita se rozchází s oněmi uzávorkovateli a hledači jednoty, kteří doufají v nějakou totalitu, jež se však nemůže nikdy uskutečnit jinak než totalitně. Proto je postmoderna přísně po-novověká - a tedy post-moderní ve smyslu vymezeném proti „moderně“ ve smyslu novověku. Orientujeme-li se však na modernu 20. století, pak je třeba označit postmodernu jako radikálně moderní.

Ještě v jednom důležitém bodě se ovšem postmoderna liší od radikálních tendencí moderny tohoto století. Je prodloužením moderny, ale opouští modernismus. Za sebou zanechává ideologii stupňování, inovace, předhánění a překonávání, dynamiku -ismů a její akceleraci. Proto i názor, že postmoderna chce modernu jednoduše zrušit či překonat, patří nanejvýš k jejím (sebe)neporozuměním. V gestu překonání by totiž postmoderna podlehla právě moderně, a to nikoli její prospektivní možné, pluralitní tendenci, nýbrž jejímu pochybnému novověkému pozůstatku, neboť modernistická ideologie stálého předhánění je zjevně právě moderní dynamickou formou novověkého dekretu absolutnosti. Místo postmoderny v dějinách nelze uchopit kategoriemi předstihování a překonávání - ani vůči starším dějinám, ani vůči novějším, které se nazývají „moderna“. (Přičemž ke klíčovým zkušenostem nového, postmoderního vědomí a myšlení dějin patří, že tato moderna se mezitím již stala částí tradice, takže se k ní a k jejím projektům můžeme hlásit pouze tak, že nebudeme tradici zavrhnout, jak to požadovala modernistická ideologie, nýbrž budeme-li připraveni tuto tradici přijmout.) Tímto způsobem je postmoderna, i pokud jde o její vztah k dějinám, onou modernou, která se zbavila svých novověkých příměsí.

6. Postmoderní pluralita jde ruku v ruce nejen s větší svobodou, nýbrž je spojena rovněž s tím, že vidíme ostřeji váhu problémů - že získáváme novou senzibilitu pro problémy. Tyto problémy jsou jak rázu praktického, tak teoretického. Postmoderna má bytostně etický základ. Vyžaduje nový druh zacházení s pluralitou - a to s takovou pluralitou, která je svou radikálností ještě obtížnější. Žádá etiku nového typu, etiku přiměřenou tomuto radikálnímu a eo ipso konfliktnímu pluralismu.

Nadto se nově klade problém rozumu. Pluralita vystupuje mimo jiné též jako pluralita forem racionality. Jejich vztah nemůže být již uspořádán dovoláváním se jediné závazné formy racionality, svého druhu hyperracionality. Na druhé straně nemůže být ani heterogenita

3. Přehled

*České vydání knihy vychází ve zkrácené podobě; se souhlasem autora byly vynechány následující části: II., III. - 1. - 4. oddíl, IV., VIII., IX. kapitola a obě intermezza. Číslování kapitol v českém vydání proto neodpovídá německému originálu. V místech, kde autor na čísla kapitol německého vydání odkazuje, upozorňujeme čtenáře na tuto skutečnost v redakční poznámce.

I. kapitola

„Postmoderna“

Genealogie výrazu, rozsah termínu, smysl pojmu

1. Kontroverze, kuriozity, klišé

Již několik let je v oběhu nový pojem: „postmoderna“. Žádný fejeton, žádná konference, žádný informovaný současník se bez něj již neobejde. A přece sotva kdo ví, o čem vlastně mluví, když řekne „postmoderna“. Tento výraz - který má sloužit k určení naší současnosti a blízké budoucnosti a který má inzerovat, že již nežijeme v moderně, nýbrž v době po moderně - je nadmíru proměnlivý a nanejvýš sporný.

Za prvé je sporný po stránce své *legitimity*. Mnozí říkají, že neexistují fenomény, které by ospravedlnily použití nového termínu. Postmoderna je prý jen starým vínem v nových měších a řeči o ní jsou jen reklamní triky módních proroků, kteří by se rádi ocitli v popředí, anebo celkem snadno průhledný pokus o útěk těch, kteří chtějí uniknout před nevyřízenými povinnostmi přítomnosti provoláním nové doby. A zase jiní říkají, že i kdyby existovaly nové fenomény, současníkům by nikdy nepříslušelo určovat hranice epoch, neboť to je prý spíše úkol pro pozdější generace a pro budoucí historiky - a dělat to již nyní je přímo troufalost.

Výraz „postmoderna“ je *za druhé* sporný i po stránce *oblasti, kde se používá*. Pojem se užívá stále více inflačně. Tento původně literárněvědný pojem zachvátil postupně i jiné obory, nejdříve architekturu a po ní malířství, potom zasáhl sociologii, značné konjunktury se domohl ve filosofii, a dnes se zdá, že před nákazou tímto vírem již není bezpečná žádná oblast. Roku 1984 vyšla v USA kniha o postmoderní teologii, r. 1985 kniha o postmoderním cestování a r. 1986 o postmoderním pacientovi. Na rok 1987 byla ohlášena postmoderní tělesná výchova a postmoderní kniha o meditaci. A není těžké představit si další pokračování této řady: od partnerského vztahu v postmoderně

(o tom již existují rozhlasová interview) přes postmoderního gastronomického průvodce až k postmoderní něžnosti. A to jsme si dosud nevšíмали různých zlovolných kombinací. Zatím sahají od módní postmoderny přes salónní postmodernu až k postmoderně kravína - to vše zdokumentováno a doloženo.

Výraz „postmoderna“ je za třetí pochybný po stránce svého časového počátku. V USA, kde debata začala, se původně vztahoval na fenomény padesátých let. Když postoupil do Evropy - od r. 1970 a se zřetelem k fenoménům sedmdesátých let - psal již *New Yorker*, že postmodernismus je pryč a že se nyní ohlašuje post-postmodernismus. Postmoderna na druhé straně víc a víc dobývá terén minulosti. Pro Rudolfa Pannwitze, u něž se tento výraz nalézá již velmi brzy, bylo vše ještě hudbou budoucnosti. Podle A. Toynbee, který se nepřímou postaral o účinnost tohoto termínu, měla však postmoderna začít již r. 1875. A Umberto Eco v „doslovu“ ke svému velmi postmodernímu románu *Jméno růže* vyjádřil obavu, že kategorie postmoderního by nejspíše došla dokonce k Homérovi. A to bylo sotva přehnané. Protože když Jean-François Lyotard, tento příkladný filozof postmoderny, přehlížel klasiky západního myšlení, aby si položil otázku, komu se svou postmoderní pozicí cítí nejbližší, neomylně shledal, že je to Aristotelés, tedy někdo, u koho je (pokud vůbec) postmoderna před veškerou modernou.

Výraz „postmoderna“ je za čtvrté a především sporný po stránce svých obsahů. Pro jedny je postmoderna rovnou doba nových technologií nebo - ještě stručněji a výstižněji - ideologií SDI. Pro jiné dochází naopak ve znamení postmoderny k rozchodu s technokratickou nadvládou, postmoderna je pro ně zelená, ekologická, alternativní. - A jiný protiklad: Zatímco jedna skupina doufá v novou integraci roztržité společnosti pod heslem „postmoderna“ (například prostřednictvím nějakého nového mýtu), očekává druhá skupina právě epochu vystupňované pluralizace a fragmentace. To, co je takto protikladné, se ovšem v jiném ohledu může i shodovat, např. zde v odmítání rozumu, v čemž si příznivci mýtů nezadají s fragmentisty, třebaže jsou jejich důvody opačné: Příznivci mýtů rozumu vytýkají, že nedokáže provést nutné sjednocení a že se proto snaží torpédovat integraci, zatímco fragmentisté mu mají za zlé pravý opak: rozum přeo ipso sjednocuje a je implicitně teroristický. Pro postmodernu jako by tedy bylo příznačné to, že protivníci mohou dospět ke stejné znejícím závěrům.

Vezmeme-li v úvahu takové paradoxy, nebylo by divu, kdybychom zanechali vši naděje na pochopení tohoto fenoménu a chtěli se řídit doporučením vysloveným před nějakou dobou: spokojit se napříště s tradovanými složeninami (Post-amt, Post-bote, Post-check) a nestarat se o post-modernu.

To připomíná jeden vtip, který zazněl na jistém kongresu architektů. Dospělo se zde ke zjištění, že četné stavby postmoderny se odvozují od výstavné stavby rané moderny, od velkého sálu poštovní spojitelnosti Otto Wagnera z r. 1906. Nuže, pronesl rozmarň jeden z účastníků, konečně jsme našli výstižné objasnění slova „postmoderna“: „Post-moderna“ tkví zřejmě v moderním rázu této pošty (Post) a v tradici, která z ní vychází.

Tento nenáročný žert má ovšem hlubší význam, protože blízkost současné postmoderny a rané moderny vskutku neplatí jen pro oblast architektury; avšak dříve než se budeme moci zabývat takovými jednotlivostmi, musíme podat zásadní objasnění. Jakožto heslo je „postmoderna“ nesporně chytlavá, avšak jako pojem je spíše neurčitá. To však ještě neznamená, že je jen „přízrakem“ (Jauß), nebo že by musela zůstat „pojmem, který snese všechno“ (Eco).¹ Věc je závažnější, než abychom ji mohli odbýt takovými nálepkami, a příliš obsažná, než aby se mohl s dobrou potázat ten, kdo se od ní tak jednoduše distancuje.

„Postmoderna“ signalizuje mnohonásobný proces proměny. Nejde jen o přestavbu v oblasti estetiky nebo dokonce jen v architektuře - to je zužování, kterým přímo chronicky trpí evropská a zvláště německá diskuse - nýbrž změna se týká právě tak sociologie, ekonomie, technologie, hospodářství, filozofie. Proměna průmyslové výrobní společnosti v postindustriální společnost služeb a postmoderní společnost aktivit, ekonomický přechod od globálních rozvrhů ke strategiím diversifikace, proměny struktury komunikace v důsledku nových technologií, nový ekonomický zájem o nedeterministické procesy, o struktury sebeorganizace, o chaos a fraktální dimenzi, filozofické opuštění přísného racionalismu a scientismu a přechod k pluralitě konkurujících paradigmat - to všechno jsou procesy, které ukazují závažné posuny proti pozicím moderny. Nebylo by obtížné rozšířit příklady od ekonomického vědomí přes nové feminismy a mnohé regionalismy až po nové přijímání esoterických tradic a k uznání alternativních praktik v lékařství. Tyto posuny skutečnosti a myšlení proti moderně musíme vzít vážně a nemůžeme je prostě odsunout stranou

pomocí velikášských sebeujišťujících rituálů. Nechtějí být ovšem ani přijaty bez distance, ale musí se pochopit kriticky - a to znamená při rozlišování mezi zásadní oprávněností a směšnými výstřelky.

K tomuto účelu zde musíme - stranou ukvapeného nálepkování a lákavých bonmotů uvedeného druhu - nejdříve rekonstruovat genealogii výrazu „postmoderna“ a sledovat jeho kariéru v různých oborech, abychom poznali širší palety fenoménů, především však abychom - odhlédneme-li od statistiky hesel - získali a ověřili *pojmem* postmoderny. Tato snaha o získání pojmu postmoderny nechce jen dokazovat, že opravdu existuje soulad postmoderních fenoménů v nejrozmanitějších oblastech, ale chce také ukončit falešnou hru té kritiky, která s fejetonistickou neukázněností pranýřuje bezpojmovost postmoderny, aby přitom sama tuto neukázněnost právě celebroidovala. Sledujeme-li termín „postmoderna“, narazíme zprvu na podivné kolísání výrazu, přece však můžeme brzy odkrýt jednotné obrysy pravého *pojmu*. Naším nejbližším cílem je vypracovat tento pojem postmoderny.

2. Genealogie výrazu „postmoderna“

V dějinách tohoto výrazu je třeba nejdříve zaznamenat čtyři rané podněty. První tři z nich zůstávají bez následků, teprve čtvrtý se - cestou opožděné indukce - stává roznětkou dnešní kariéry pojmu „postmoderna“. K této iniciaci došlo již r. 1959. Výraz se však poprvé vynořil mnohem dříve. Zásada historického zkoumání pojmů, kterou formuloval Lutz Geldsetzer a podle které je třeba klást první výskyt pojmu asi o padesát let dříve, než se obecně předpokládá, se v případě „postmoderny“ nadmíru osvědčuje: výraz se poprvé objevil již před více než sto lety. Kolem r. 1870 mluví salónní malíř John Watkins Chapman o tom, že on a jeho přátelé chtějí pokročit k „postmodernímu malířství“^{1a}. „Post-moderním“ se přitom rozumí: modernější než tehdy nepokročilejší malířství, než malířství francouzského impresionismu. Užitím slova „postmoderní“ chce dát Chapman rovněž najevo, že mu jde nikoli o obvyklou reakční, nýbrž o progresivní kritiku impresionismu. Tento první výskyt termínu „postmoderní“ zůstal, nakolik dosud víme, bez přímého působení.

Podruhé se výraz „postmoderní“ - opět jen jako adjektivum - vynořuje r. 1917 u Rudolfa Pannwitz. Ve své práci *Die Krisis der eu-*

ropäischen Kultur mluví Pannwitz o „postmoderním člověku“, a ten je u něj všelicos: „sportovně zocelený národně uvědomělý vojensky vychovaný nábožensky probuzený postmoderní člověk je okoralý měkkýš správný střed mezi dekadentem a barbarami uniknuvší z rodního víru velké dekadence radikální revoluce evropského nihilismu“². Jestliže známe kontext, můžeme porozumět, co Pannwitz míní. Vychází z negativní diagnózy přítomnosti, právě tak jako z běžných terapeutických receptů. Prohlašuje, že „v naší době krize člověka... jsou všechny náročné laciné kulturní snahy, které směřují k uzdravení ozdravení výchovy“ „nicotné a směšné“, „jsou dokonce škodlivé pokud zakrývají či dokonce petrifikují obrovskou krizi naší propastné hrlosti a důstojnosti“³. Proti tomu staví Pannwitz jako řešení perspektivu „postmoderního člověka“.

To celé je - stručně řečeno - parafráze Nietzscheho. To, co se zde vylévá na mnoha stranách bez velkých písmen a bez čárek, je neklamný odvar z Nietzscheho, který často překračuje hranici kýče. Bezpochyby je to všechno dobře míněno, dokonce velmi dobře míněno. Není to však myšleno originálně, pouze velice působivě. Pannwitzův „postmoderní člověk“ je jen slovně obnovené opakování Nietzscheho „nadčlověka“, tak jako je Nietzscheho diagnóza vůbec patologií moderny - s vůdčími slovy dekadence a nihilismus - a Nietzscheho program překonání moderny je folií Pannwitzových výkladů. (Je ovšem zajímavé, že Nietzsche, který je v pozitivním i negativním smyslu vyzván jako otcovská postava postmoderny, stojí tak velice záhy v pozadí výrazu „postmoderna“.) Postmodernou je tedy v této deklaraci třeba rozumět přicházející vzednutí, které následuje po odlivu moderny.

Výraz „postmoderna“ se vynořuje úplně jinak r. 1934, nezávisle na Pannwitzovi, u Frederica de Oníze, španělského literárního vědce.⁴ U něho „postmoderna“ v žádném případě nesignalizuje nejbližší vrchol kultury, nýbrž označuje jednu krátkou minulou periodu v literatuře, dokonce jen ve španělském a hispano-americkém básnictví. „Postmodernismo“ znamená u Oníze opravnou fázi trvající od r. 1905 do r. 1914, která následovala po „modernismo“ (1896 - 1905), dříve než byl „modernismo“ obnoven v „ultramodernismo“ (1914 - 1932) a než se zcela prosadil.⁵ Postmoderna zde tedy znamená jen krátkou - reaktivní - mezihru mezi prvním a vystupňovaným druhým modernismem.

Opět zcela jinak se vynořuje „post-modern“ podruhé v anglické jazykové oblasti. Děje se tak r. 1947 v jednosvazkovém výboru ze šesti

X
m
Frede-
Oni'z

dílů hlavního encyklopedického díla Arnolda Toynbeeho *A Study of History*, který vydal D. C. Somerwell⁶. „Post-modern“ zde znamená současnou fázi západní kultury. Rozhodujícím rokem této postmoderny je, jak jsme již uvedli, r. 1875, a jejím charakteristickým znakem je přechod politiky od národně státního myšlení ke globální interakci.

Potud sporadické výskyty výrazu. Objevuje se tak disparátně, jak je jen možné: Neexistuje ani kauzální souvislost mezi jeho užitími, ani nelze rozpoznat souvislost obsahovou. Úplně rozdílné jsou i oblasti, v nichž se výraz vyskytuje. Jednou se má týkat malířství, potom celé kultury, potom opět jen literatury, nakonec speciálně politiky. Právě tak kolísá chronologie od blízké či vzdálené budoucí perspektivy přes fázi na počátku století až k epoše, která začala již r. 1875. A nakonec je zcela rozdílné hodnocení: Postmoderna znamená jednou nový vrchol, jednou krátkou mezihru, jednou starý fenomén. A přesto: třebaže je používání tohoto výrazu zprvu tak disparátní, stane se z něho brzy jasně vymezený pojem.

3. Zformování pojmu postmoderny v severoamerické literární diskusi

Paradigmatickým způsobem se pojem „postmoderna“ formuje v severoamerické literární diskusi.⁷ Výraz je zde přejat od Toynbeeho, avšak dostává teď zcela jiný obsah. Stalo se tak r. 1959 u Irwinga Howea, a odtud vychází nepřerušovaná řada diskusí o „postmoderně“^{7a}, která vede k naší současné debatě. Howe konstatuje (a brzy ho v tom následuje Harry Levin), že současná literatura se narodila od velké literatury moderny (Yeats, Eliot, Pound a Joyce) vyznačuje ochabnutím, úbytkem novátorské potence a průrazností.⁸ V tomto smyslu se označuje jako „post-moderní“. „Postmoderna“ tedy na počátku této linie diskusí nesignalizuje (jako předtím například u Pannwitz) nový kulturní vrchol po odlivu moderny, nýbrž právě naopak zahrnuje diagnózu tristního úpadku po zářivém vzednutí moderny.

U této negativní diagnózy se ovšem nezůstalo. Již Howe a Levin nemínili své nálezy jako obžalobu, nýbrž poukázali na to, že je zcela přirozené, když po odchodu moderny následuje fáze konsolidace, když období, v nichž úspěch moderny zrušil všechna tabu, nabízejí méně šancí k jasnému profilování, a když nová masová společnost nalézá svůj odpovídající obraz v nivelizovaných formách. A brzy, totiž

ještě uprostřed šedesátých let, došlo k novému pozitivnímu ocenění postmoderní literatury. Kritici jako Leslie Fiedler a Susan Sontagová se vzdali výlučné orientace na měřítko klasické moderny, zbavili se tak kulturně pesimistických tónů a získali svobodu vnímat a bránit specifické kvality této nové literatury. Rozhodující přínos autorů jako Boris Vian, John Barth, Leonard Cohen a Norman Mailer se nyní spatřoval v novém spojení elitní a masové kultury. Zatímco literatura klasické moderny byla velice jemně tkaná, avšak rovněž elitářská a se svou hrou skleněných perel se dostala jen k horní intelektuální vrstvě, nová literatura tuto věž ze slonoví kosti proráží.

Tak to vyložil Leslie Fiedler r. 1969 ve svém známém článku „Cross the Border - Close the Gap“ („Překroč hranici - uzavři příkop“).⁹ (Je charakteristické, že tento článek nebyl poprvé uveřejněn v nějakém literárním žurnálu, ale v časopise *Playboy*. Překročení hranice, program této literatury, bylo současně postupem literární kritiky, která ji propagovala.) Fiedler začíná svůj článek dost kategoricky: „Téměř všichni dnešní čtenáři a spisovatelé si - fakticky od r. 1955 - uvědomují skutečnost, že prožíváme smrtelný zápas literární moderny a porodní bolesti post-moderny. Druh literatury, který si činil nárok na označení ‚moderní‘ (s domýšlivostí, že reprezentuje největší pokrokovost v sensibilitě a formě a že nad ním není již možná žádná ‚novost‘) a jehož vítězné tažení začalo krátce před první světovou válkou a skončilo krátce po druhé světové válce, je mrtev, to znamená, že patří dějinám, ne skutečnosti. Pro román to znamená, že doba Prousta, Joyce a Manna je pryč, že v lyrice je právě tak minulý T. S. Eliot a Paul Valéry.“¹⁰ Na jiném místě čteme: „Představa jednoho umění pro ‚vzdělané‘ a podumění pro ‚nevzdělané‘ dosvědčuje poslední zbytek pohoršujícího dělení uvnitř industrializované masové společnosti, jež by příslušelo pouze třídní společnosti.“¹¹

Místo toho mají být v kontextu nové, postmoderní literatury překročeny všechny takové hranice: „Postmodernismus dává mladému masovému publiku příklad a vytlačuje jisté stárnoucí a nevraživé kritiky z jejich někdejšího statusu elity, protože nabízí svobodu, která tyto kritiky, pokud na ni jen pomyslí, spíše děsí, než aby jim dodávala odvahy. Postmodernismus uzavírá propast mezi kritikem a publikem, dokonce tehdy, když kritikem rozumíme rozhodčího v otázkách vkusu a publikem jeho družinu. Důležitější je, že uzavírá propast mezi umělcem a publikem, anebo přinejmenším mezi profesionalismem a amatérstvím v oblasti umění. Vše ostatní je pouhý logický důsledek.“¹²

Takové společenské a institucionální přesahy hranic jsou v postmoderní literatuře „logické“, pokud v sobě tato literatura spojuje nejrozličnější motivy a postoje vypravěče a není jen intelektuální a elitářská, nýbrž současně romantická, sentimentální a populární: „Uzavřít propast znamená rovněž překročit hranici mezi zázračným a pravděpodobným, skutečným a mýtickým, mezi buržoazním světem s budoárem a účetnictvím a královstvím, které se dlouho označovalo jako království pohádkové, které však nakonec získalo pověst bláznivého fantazírování.“¹³ „Sen, vize, *ekstasis* se znovu staly pravými cíli literatury, neboť naši nejnovější básníci chápou v těchto dobách konce to, co pochopili jejich předchůdci v dobách počátečních: že pouze poučení a zábava nedostačuje. Jsou přesvědčeni, že zázrak a fantazie, které osvobozují ducha od těla, tělo od ducha, se musejí zabydlet ve světě strojů, že ho budou snad smět změnit nebo dokonce transformovat, v žádném případě však zničit nebo potlačit.“¹⁴

Postmoderní spisovatel je tak pro Fiedlera „dvojitým agentem“.¹⁵ Je „doma stejně ve světě technologie a v říši zázraků“¹⁶ - a vedle toho je právě tak připraven k exkurzi do oblasti mýtu nebo do dimenzí erotiky. V tom všem není královskou cestou postmoderní literatury zarovnávání, nýbrž schopnost používat více jazyků. Vyznačuje se mnohonásobnou, přinejmenším dvojitou strukturou. Což platí jak sémanticky, tak sociologicky. Tato schopnost vytváří spojení skutečnosti a fikce, právě tak jako elitárního a populárního vkusu.

Tímto způsobem se vytvořil základní vzorec, který se dále udržuje¹⁷ a potom se stává závazným pro ostatní oblasti - vytvořil se r. 1969, tedy deset let po zahájení postmoderní literární diskuse: *Postmoderna je všude tam, kde se praktikuje zásadní pluralismus jazyků, modelů, postupů*, a to nejen v různých dílech po sobě, nýbrž též v jednom a též díle, tedy smíšeně. „Postmoderna“ - zprvu sporadický a nanejvýš různorodý výraz - získala v literární diskusi obrysy skutečného pojmu a přitom se stala (v typickém průběhu, který se potom opakoval také v jiných oblastech) z negativního slova, registrujícího fenomény ochabování, slovem pozitivním¹⁸, které pojmenovává současné i budoucí závazné cíle a jehož obsahem je rozhodný pluralismus.

4. Postmoderna versus posthistoire

Na tomto místě bude užitečné poukázat na rozdíl termínů „postmoderna“ a „posthistoire“. „Posthistoire“, teorém „doby podějinné“, znamená, že nadále nelze očekávat žádné inovace. Dějinné možnosti jsou vyčerpány a průmyslové společnosti přijaly formu reprodukce, která nové koncepty, nové hodnoty a nové impulzy ani nepotřebuje, ani je nemůže brát v úvahu, pokud by se objevily. Co běží jako na drátkách, je socioekonomický aparát zásobování neustále narůstajících mas lidí. Všechno ostatní - od velkého zásadního postoje až k místnímu protestu - je iluze, zůstává to efemérní a epigonské. Hybné síly jsou pouze institucionálně technického druhu, síly kulturně duchovní jsou již jen divadlem. S tímto teorémem „posthistoire“, jak ho od padesátých let rozvíjel především sociolog Arnold Gehlen,¹⁹ nemá postmoderna nic společného. Že se oba teorémy domnívají být *po* něčem, přece ještě neospravedlňuje - jak se to bohužel stává až příliš snadno a je jednou z nejvíce ignorantských strategií k diskreditaci postmoderny - závěr o bytostné identitě. Neboť aby tomu tak bylo, musely by oba teorémy být již přinejmenším na druhé straně. Ale tak tomu zjevně není. Názor, že jsme pouze *po moderně* - jak tvrdí postmoderna - je zjevně podstatně skromnější než názor, že jsme *po veškerých dějinách* - jak chce posthistoire. A věřit v přicházející vývojový krok - jak to dělá postmoderna - je protikladem toho, co je slučitelné s tezí posthistoire o konci všech vývojových kroků. Nadto patos je v nejvyšší míře rozdílný. *Diagnóza posthistoire je pasivní, hořká či cynická*, v každém případě chmurná. *Prognóza postmoderny je proti tomu aktivní, optimistická až euforická*, a každopádně pestrá. Postmodernu a posthistoire by bylo možno zaměnit snad na počátku, neboť byla-li tehdy řeč o postmoderně, implikovalo to vskutku diagnózu ochabnutí. Velice brzy se však proměnila ve skutečnou proklamaci nových možností, a právě tím se stala celkovou diagnózou a heslem budoucnosti. Nadále zvěstuje budoucnost, která narozdíl od budoucnosti posthistoire neznamená smazání rozdílů a fázi nepřekonatelné indifferencie, nýbrž ohlašuje právě epochu vystupňované rozmanitosti a nových konstelací a interferencí.